

Torsdag med THORS

11.10.84

FRÅN ÖSTER-SJÖN till Munksnäs allén bär språkspaltens väg i dag, med uppehåll bl.a. i landskapet Åland och vid en hög andra skap-ord.

"Varifrån har namnet Östersjön kommit?", frågar en läsare.

Namnet förefaller helt naturligt på svenska; ordet sjö förekom i betydelsen "hav" redan i fornsvenskan. Man måste dock ta i betraktande att det kan ha uppkommit genom påverkan från det tyska Ostsee. Detta namn förmodar jag egentligen har getts från Lübecks ståndpunkt. Från Lübeck sett ligger ju Östersjön faktiskt i öster.

□

Samme frågare undrar om reklamskylten "Det går vägen — med buss" har en korrekt text. — Det tycker jag, "Det går vägen" är ju vanligt i betydelsen "Det lyckas", kanske speciellt i Sverige. Skylten är alltså skämtsam tve tydlig.

Från samma håll kommer en undran, varför det på skyltar i bussar står **Samtal med föraren förbjudet**, när det ändå heter **chaufför** och **busschaufför**.

Både **busschaufför** och **förare** är helt korrekta ord. Måhända har den som utformade skylten uppfattat **förare** som ett mer lämpligt ord, därför att **chaufför** ofta används om förare av privatfordon. En högst personlig synpunkt är, att **chaufför** genom sin stavning ser så främmande ut. Jag brukar ibland se med avund på det norska **sjåfør**, som ju avser samma uttal som vi har i **chaufför** — men vi har inte vågat ta ett sådant stavsätt i bruk.

□

Från vårt landskap i sydväst kommer en fråga, om man bör skriva **ansjovis** eller **anjovis**.

Den fisken skrivs **ansjovis**. "Torsdags-Thors" tackar för hälsningarna från Åland och hälsar tillbaka till det fagra landskapet.

En annan läsare ställer några delvis besvärliga frågor. Den första har aktualiserats av ett ganska vanligt språkfel: någon hade skrivit **släktskapet** i stället för det normala **släktskapen**. Varför har ord med ändelsen **-skap** växlande genus, frågar läsaren. Å ena sidan säger vi ju en **vänskap**, men å andra sidan ett **äktenskap**, ett **sällskap**, ett **kamratskap**.

Ord på **-skapen** hör oftast samman med adjektiv (t.ex. **galenskap**, **egenskap**), medan ord på **-skapet** ofta hör samman med substantiv, t.ex. **landskap**, **grannskap**. Man märker dock lätt att regeln har åtskilliga undantag, kanske beroende på det tvåfaldiga ursprunget, å ena sidan det gamla **-skaper**, å andra det gamla **-skap**, med inflytande från tyskans **-schaft** (femininum). Ett ord **somegenskap** är direkt bildat efter tyskans **Eigenschaft** och likadant är det med många andra ord på **-skap**.

□

Samme läsare ställer ett par frågor som gäller gatunamn i Helsingfors. "Vad är det underliga ord som utgör förled i **Morgonrådevägen** m.fl.?"

I stället för vårt vanliga **morgonrodnad** användes i äldre svenska ett "morgonråda", som också funnits i våra dialekter, med uttal som "moronroda" (med korta vokaler).

En på sätt och vis besvärlig fråga gäller namnet **Munksnäs allén**. Läsaren ville se antingen **Munksnäsallén**, alltså sammanskrivet, eller **Munksnäs allé** (alltså särskrivet, med **Munksnäs** behandlat som en genitiv, jfr **Thurmans allé**). Till detta vill jag helt kort säga, att jag är helt ense med läsaren och är förvånad över stavningen. Den strider mot vanligt stavsätt i svenskan.

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

18.10.84

EN LIKTORN ska inte behandlas BRYSKT — men båda orden är aktuella i dagens språkspalt. Dessutom tar prof. Thors på nytt upp några redan behandlade uttryck — för att visa att det är OK när läsarna känner sig manade att komma med kommentarer.

Först några kommentarer till tidigare språkspalter. Den första gäller det dialektala **vesk** "klok, klyftig" (6.9). Jag tecknar Georg Muselius från Västanfjärd för hans medverkan, och är ense med honom om att verbet **veta** och därmed också **vesk** hör till en stor, urgammal indoeuropeisk ordfamilj. Dialektordet **vesk** innehåller en bildning med det vanliga **-sk** till **veta**; **vesk** är alltså en sammandragning av **vetsk**. Man kan jämföra bildningen med vårt vanliga **synsk** "som kan se in i framtiden" till vårt vanliga **syn**. **Vesk** motsvarar det fornisländska **vizkr** "klok", där man lätt känner igen grundordet **vit**, vårt **vett**.

Det kan tilläggas, att den indoeuropeiska ordfamiljen också representeras av det holländska **weten** och det polska **wiedziec**, bägge med betydelsen "veta". Ännu äldre belägg för samma stam finns i namnet på de indiska **veda**-böckerna, som är skrivna på sanskrit. Där betyder **veda** "jag vet". Ursprungligen förelåg ett samband mellan "att se" och "att veta", en vokalväxling e/i skilde dem åt. Det visas bl.a. av det latinska **videre** (därav **video** "jag ser"), det nyryska **videt'** och det polska **widziec**, alla tre med betydelsen "se".

Vad parallellordet till **vesk**, det ryska **вѣстѣн** "klok, profetisk" — jfr det polska **wieszcz** "en profeterande skald" — angår, är det helt riktigt, att det kommer från verbet **védat'**. Men detta sistnämnda verb ersätts dock i våra dagar i betydelsen "veta" för det mesta med **znat'** (varav vårt slangord **snaja**).

□

För ett par veckor sedan skrev jag några ord om det ursprungligen amerikanska uttrycket **O.K.**, uttalat "ou kej", som lånats in i vårt vardagstal. Min tolkning byggde på "The Shorter Oxford English Dictionary", som jag har hemma.

Det ringde sedan en holländare, som bor i vår stad, men

som tidigare vistats i USA. Jag var inte hemma, när han ringde. Därför lägger jag till några ord om **O.K.**, som bygger på studier av de många ordböckerna i Historisk-filologiska sektionens seminariebibliotek på Porthania.

Uttrycket **O.K.** har ofta dryftats. Numera har man förkastat teorin, att det skulle ha sitt ursprung i ett indianskt uttryck. Ett visst stöd tycks den teorin ha, som jag nämnde i spalten den 4 oktober: det vore uppkommet ur förkortningen för **oll korrekt**. Den stavningen påstås ha använts av Förenta Staternas president (1829–37) Andrew Jackson. De flesta källor föredrar emellertid en annan teori: uttrycket dyker upp kring 1840. Den sittande presidenten i USA var då Martin Van Buren, som var hemma på en ort **Kinderhook** i staten New York. Han stöddes i valet 1840 av s.k. **O.K.-klubbar**. Namnet är en förkortning av **Old Kinderhook**, och uttrycket **O.K.** har uppkommit på det sättet.

Den för mig okända holländska rösten i telefonen ville göra gällande, att **O.K.** vore givet efter en rik amerikan **O'Kelly** på 1920- och 1930-talen. Han var inte bara rik, utan också vänlig mot sina medmänniskor.

Jag håller efter mina studier i engelska och amerikanska "dictionaries" före, att uttrycket är betydligt äldre än från början av 1900-talet.

En annan läsare kommer med rätt många frågor. I dag behandlar jag bara några få av dem och jag hoppas kunna återkomma till de andra i senare spalter.

Det frågas först om ursprung till **brysk** "tvär, häftig". Vi säger ju exempelvis att "någons svar är bryskt" och att "någon är brysk i sina metoder".

Ordet är lån från franskans **brusque**, som uttalas lika som det svenska **brysk**. Den ryktbare Elof Hellquist i Lund, som utgav en känd etymologisk ordbok, förmodade att ordet kunde vara germanskt, besläktat med det engelska **brushwood** "småskog" och det norska **brusk**, som har en liknande betydelse.

Vidare undrar samma läsare, vilket ursprung det välkända **liktorn** har.

Liktorn är sammansatt av **lik** i en tidigare betydelse "kropp" och **orn** "tagg". Det vanliga **liktå** förekommer mest i tal och är en ombildning av det ganska främmande **orn**. Samma ord **liktå** finns för övrigt också i norskan.

Carl-Eric Thors